

Gyórfi Anna

MÁR ELMENT A MESIJÁS

Borbély Szilárd: Nincstelének.

Kalligram, Budapest–Pozsony, 2013.

Borbély Szilárd *Nincstelének* című kötetét olvasva az a gondolat merült fel bennem, hogy a kötet címe mennyire erősen meghatározza az olvasást és az értelmezést. Az olvasóban felmerül a kérdés, hogy kik azok a nincstelének, akiket a cím említ. A szöveg nem foglal állást, sokkal inkább állapotokat ábrázol egy faluban, ahol mindenki nincstelen, ám van, aki még inkább.

A kötet egy falu (a fülszövegben GPS-koordináták által is meghatározott település) és egy család életébe enged bepillantást egy gyermek szemszögéből az 1960-as és '70-es években. Nem szociográfia, sokkal mélyebb annál. Emlékek, élmények és traumák feldolgozása, amelynek sajátos hangvétele szenvtelensége, tárgyilagossága, hidegsége adja. Nem célja a megbotránkoztatás, a sajnáltatás, pusztán a bemutatás, felidézés. A cím által sugallt hiány áthatja a kötetet, olyan korszakot és helyszínt állít a középpontba, ahol ez maga az élet, a hiány határoz meg mindent. Legyen ez nevek hiánya, pénzhiány, a zsidó boltos leltárában mutatkozó hiány, vagy a legfőbb, a lelki szegénység, az emberség hiánya.

A regény felépítése emlékekre bontható, mozaikszerű, a kis részekből áll csak össze az egész, de az egyes emlékek novellaszerűen külön-külön is értelmezhetők.

Nem mindig lineáris szerkezetű, vannak visszatérő motívumok, egy-egy emlék egy másikat hoz a felszínre, a kapocs a kettő között általában egy prímszám, a gyermek ezekhez köti emlékeit. A kötet első lapján felsorolt prímszámok megjelennek a kötetben is, jelentéssel töltődnek fel, emlék kötődik hozzájuk. A gyermek által fontosnak talált tények mindegyike prímszámhoz köthető, például a családtagok életkora közötti eltérés, a faluban töltött évek száma vagy a családtagok száma: a legkisebb gyermek elvesztése a család (ideiglenes) széthullásához vezet, már nem oszthatatlanok, hiszen négyen vannak. A prímszám kapcsán megjelenik az egy kérdése, amivel minden prímszám osztható. Az egy értelmezése többször is felmerül családi körben vallási vonatkozásban, Istenként, illetve Messiásként. „*»Istent hívják az Örökkévalónak«, mondja. »»Aki soha nem múlik el. Olyan, mint a végtelen. Egyetlenegy.« A végtelen nem osztható semmivel. Mert Egyetlenegy. »Az Isten magányos, mert senkivel sem tud semmit megosztani. Egyedül kell cipelnie mindent. Az egész mindenséget.«, mondja anyám.*”

Az elbeszélői hang tárgyilagos leírása kívülállóságot, a többiektől való eltérést mutat be, felosztja az életét a családjára és a rajtuk kívül állókra. Ugyanakkor családjába sem tud teljesen beilleszkedni, legtöbb hasonlóságot a kötetben Mesijásként említett cigánnyal mutat. Ez a kirekesztettség nyelvileg realizálódik, eleinte a gyermek beszédképtelensége miatt, hiszen életkora és fogai hiánya miatt nem képes a tökéletes artikulációra, csakúgy, mint Mesijás. Ugyanakkor a beszéd alapján való megkülönböztetés tudatos is, erre utal az, hogy bizonyos szavakat másképp mondanak: „*Mi úgy mondjuk...*”. Az viszont számomra nem derül ki, hogy csak családi szinten tapasztalható ez az eltérés, vagy pedig a nyelvjárás sajátosságára utal, ami eltér a köznyelvtől. Ennek kérdésességét a különböző idegen szavak beemelése is elősegíti: „*Brant egyen meg*”. A köznyelvtől való eltérést erősíti a folyamatos káromkodás is, ami végigkíséri a művet, a durva nyelvhasználat éppúgy jellemző a családtagokra, mint a falubeliekre. A bensőséges kapcsolatok hiányát is tükrözi, nincs meg már az anya – gyermek kötődés sem: „*Én szartalak, a szarom vagy.*”

A beszéd, a szó meghatározó is, a pletyka miatt rekesztődik ki a család a falu életéből, miszerint az apa egy zsidó férfi gyermeke. A zsidóság, a zsidó lét is nyelviileg meghatározott, a gúnynevek átragasztása a sors átragasztásával is jár, a családnak éppúgy el kell hagynia a falut, mint Mózsai családjának, amikor 1944 tavaszán elhurcolták őket. A gyermek elmeséli, hogy milyen gúnynévvel illették a falubeliek a zsidó gyerekeket (Goga, Majom), majd a történet vége felé testvérével ők kapják meg ezeket. Később ennek oka is kiderül, apjuk valóban Mózsai törvénytelen fia. Maga a zsidó szó is félelmet ébreszt az apában emiatt: „Azt a szót, hogy zsidó, apám nem ejti ki. Csak amikor részeg. Egyébként soha. És ilyenkor is halkán, szinte sűgva. Érezni lehet a szavaiból, hogy a zsidó valami sötét titkot jelent. Valami félelmetest. Amiről nem beszélünk. Valami szégyellni valót.” A zsidó lét kérdése meghatározza a gyermek életét, hiszen nem érti jelentését, éppúgy, mint Kertész Imre regényében Köves Gyuri. „A zsidót nem lehet látni. A zsidó csak egy szó. Mindenütt ott van, mert mindig emlegetik, de csak egy szó. A zsidó a krumplilevél fonákján a sárga pete. Csak meg kell fordítani, és ott van. Köröm között

szokták összelapítani, mint a tetvet. A zsidó a gyermeklánctű virágja, mi kalakáncnak hívjuk vagy csorbánkának. A zsidó a sárga csillag, amelyről beszélnek, de sohasem láttam.” A gyermek csak a környezet megítélései alapján tud tájékozódni, és ezt pont olyan tárgyilagossággal teszi, mint a *Sorstalanság* főhőse. Mindkettőjüket zsidóként kezelik, ám nem értik magát a fogalmat, csak rögzíteni tudják a tényeket. Mindkét műben fontos, hogy azokat tartja az elbeszélő zsidónak, akiket csillaggal megjelöltek, ám amíg ez Kertész Imrénél tényleges megjelölés, addig Borbély Szilárd művében egy másik jelentéssel mosódik össze: az anya szerint az visel csillagot a homlokán, aki többre született társainál. A másoktól való különbség lesz mindkét könyvben a kulcs. Kertész így írja ezt a *Sorstalanság* elején, amikor a zsidó gyerekek megpróbálják megfejteni a szó értelmét. „De őt nem ez, hanem az „értelme” érdekelte. – Elvégre az embernek tudnia kell, miért gyűlölik – vélte. Megvallotta, eleinte semmit se értett az egészből, és roppant fájt látnia, hogy megvetik, „pusztán csak azért, mert zsidó”: akkor érezte először, hogy – mint mondta – valami elválasztja az emberektől, s hogy ő máshová tartozik,

mint emezek. Azután gondolkodni kezdett, könyvekben meg beszélgetésekben is megpróbált utánajárni a tárgynak, és így ismerte föl: éppen ezt gyűlölik benne. Az volt ugyanis a nézete, hogy „mi, zsidók mások vagyunk, mint a többiek”, hogy ez a különbség a lényeg, és emiatt gyűlölik a zsidókat az emberek. Azt is említette, mily sajtós dolog ennek a „különbözőségnek a tudatában” élnie, s hogy hol egyfajta büszkeséget, hol meg inkább valami szégyenfélét érez miatta.” Ugyanez a folyamat játszódik le Borbély elbeszélője esetében is, nem tudja megállapítani, hogy szégyen-e ez a különbözőség. Az anya szerint nem, bár ő társadalmi különbséget keres köztük és a falubeliek között, parasztnak tartja őket, és ehhez méri értelmi képességeiket is. Alakját végig az elvagyódás jellemzi, kitörni abból a közegeből, ahová családja miatt került. Emiatt sokszor bünteti gyermekeit azzal, hogy öngyilkosságot akar elkövetni, és őket hibáztatja érte.

A család zsidóként való elítélésének folyamata megegyezik az egymás után megjelenő zsidótörténetek tartalmával. Először csak a vallási kritérium jelenik meg, miszerint az apa kíváncsiságból néha megtartja a zsidó ünnepeket és hagyományokat. Később már gyermekeit is zsidónak tartják az ő származása miatt, hiszen az egyik nagyszülőjük zsidó (Mózes), majd ellehetetlenítik a házasságát, családjától távol, egy másik faluban kell élnie, mert itt származása miatt nem kap munkát. A zsidóként beállított apa önképe is folyamatosan változik, kitagadásakor megpróbálja felvenni a zsidó hitet, ám miután nem ismeri, így erre képtelen, nincs kötődése hozzá, ahogy az eddigi családjához sem. A családi gyökerek fontos szerepet kapnak, meghatározzák a társadalmi státust. Ugyanakkor ez nem hozzáférhető, mert minden családtag más és más történetet mesél el a család származásáról, ám egyikre sincs bizonyíték, csak a pusztán szó, az állítás. Ezzel ellentétben a falu összetartozik, szinte egy család. *„A Gardák nem rokonnaink. A falu nagyobbik része Garda. Mind egyforma. Mi nem olyanok vagyunk. [...] A falu régóta a Gardák faluja.”*

Az édesanya sajátos magyarázattal szolgál a gyermeknek a kirekesztésükről. Szerinte az kapja a zsidó megbélyegzést, aki kitűnik a falubeliek közül, értelmesebb náluk, azaz „akinek csillag van a homlokán”.

Ez ellen a falubeliek a gyerekek butításával küzdenek, valamint különböző babonákkal, például macskát vernek agyon az álmodó gyerek feje mellett. A képek leírása tényszerű és semleges, ezért válnak plasztikussá és rettenetessé, az olvasó csak elítélni tudja a falubelieket. Az állatokkal való kegyetlenkedés visszatérő eleme a regénynek, az elbeszélő többször öl meg véletlenül kiskacsákat vagy csirkéket, később pedig az állatok levágása az ő feladata lesz. Tetteiből azonban hiányzik a tudatos kegyetlenség, ellentétben a falubeliekkel, akik élvezettel vezetik le feszültségüket az állatokon. A kegyetlenség mellett a nemiség és szexualitás folyamatos jelenléte jellemzi még a falubelieket, a férfiak nyilvános vizelése és a nők fogdosása is mindennapos. Az elbeszélő családjánál ez nem jellemző, de amikor a gyerekek meglátják aktus közben szüleiket, a látvány leírása semleges marad.

A cím által előrevetített hiány az alcím esetében is értelmezhető. A *„Már elment a Mesijás?”* mondat szállóige a faluban. A kérdés már magában foglalja az elszalasztott lehetőséget, lekéstek valamiről, már nem elérhető a számukra, éppúgy, mint a megváltás. A Mesijás nevű cigány az emberek latrináit tisztítja, alakja azonban egyértelműen Jézus-parafrázis. *„Egész teste merev. A merev törzs, a dacosan felszegett fej, a lelógó cérvékony karok miatt úgy tűnik, mintha Mesijás nem a földön járna, hanem siklana a levegőben. Mintha lábai nem is érintenék a földet. Mesijás egész évben mezteláb jár.”* Ártatlanságával és szelidségével kirí a falubeliek közül, semmilyen sértés nem hozza ki sodrából, egyedül akkor sírja el magát, amikor leköpik cigánysága miatt. *„Mesijásnak ma volt munkája. Budít mert valahol. Amikor ment hazafelé, a korcsma előtt belekötöttek, mert büdös. Eszükbe jutott a vicc. Egy részeg leköpte. Aztán egy másik is. Senki se védte meg. Röhögtek.”* A csirkéket Mesijás nem szereti, mert bántják egymást. Az elbeszélő párhuzamot von a falubeliek és a csirkék között a kiközösítés miatt, leírja egy emlékét, amikor a tyúkok széttépték egy társukat. Ezek alapján (is) párhuzam vonható Mesijás és az elbeszélő közé, az egyik az emberek latrináját tisztítja, míg a másik a tyúkólakat. Borbély összemossa a Messiás alakját Mesijással, a falubeliek nem tudnak különbséget tenni a kettő között, hiszen csak

írott alakjuk között van eltérés. A falubeliek megelégszenek Mesijás szolgáltatásával, azaz a latrina kikotrásával, de a család sokkal inkább várja a Messiást, valami csodát, ami megváltoztatja az életüket, vagy legalább értelmet ad neki. Ez az alak a zsidósághoz köthető, Mózsai elüldözésekor is ezzel viccelték meg a családot az éjjeli kopogásoknál. Azonban sem a család, sem pedig az elbeszélő nem tudja pontosan, hogy mihez köthető a Messiás alakja, várásához játék társul csupán, hiszen hitük sem valós. A falubeliek elszalasztották a megváltás lehetőségét, a család pedig nem tudja, hogy pontosan mire vár, ezért a várakozás motívumában is pusztán a megváltás lehetőségének hiánya jelenik meg.

Ami számomra megbontja a kötet egységét és struktúráját, az az, hogy az utolsó pár emlék már nem az eddigi elbeszélői nyelven íródott. A gyermeknyelvre jellemző tómondatok helyett, amelyek az ítélet nélküli rögzítést tették lehetővé, megváltozik, összetett mondatokat kezd használni az immár felnőtt narrátor. A nyomasztó hangulatú, magába szippantó mű elveszíti ezen tulajdonságait, számomra túl nyílttá és erőltetetté válik a bekeregetezni való alaprajz metaforája, amely hiteltelenül ábrázolná a faluban eltöltött tizenhárom évet. Ahogy a szövegbe nem illőnek találom azt is, ahogy a végén megkérdőjelezi azt a szabadságot az elbeszélő, amely pusztán az igénytelenségben és az ideiglenességben jelentkezik.

A kötet erőssége a nyelvezetében van, az ítélet, ítélezés nélküli tényekben és állításokban, a szentelen rögzítésben, ami még egy zoofil jelenetet is érzelemmentesen ábrázol, az olvasóra bízva a megbotráncozást. Azzal, hogy mindezt egy gyermek szemszögéből írja, még erősebbé teszi az adott képeket, hiszen nem kell értelmeznie őket, a befogadó saját maga dönti el, hogyan viszonyul az adott jelenethez. Az, hogy kiemeli a fülszövegben, hogy a helyszín valóságos, valamint életrajzi vonatkozású is a könyv (például a szerző gyermekkori képe kerül a fülszövegbe), elmosza a határvonalat fikció és valóság között, ami folyamatosan arra készíti az olvasót, hogy azon gondolkodjon, mi lehet igaz, és mi pusztán kitaláció.

Borbély Szilárd kötete olyan problémákat mutat be, amelyek mindig aktuálisak, a mélyszegénység mellett a lelki szegénységet, a szó által való meghatározottságot és ennek emberek életére való hatásait. Az emlékezés fontosságát, valamint azt, hogy mennyire meghatározzák az ember életét, hogy mely emlékek maradtak elevenek, és melyeket felejtett el.

„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.